

âyetlerle bağlantılarına da dikkat çekilmiştir. Fihristin müellifleri, açıklama ve dipnotların hazırlanmasında kendi birikimlerinin yanında klâsik, muasır birtakım kaynaklardan yararlandıklarını ifade etmişler (s. XXIII) ancak muhtemelen ilk etapta tefsîrî bir bilgilendirme amaçlanmadığı veya verilen bilgiler kısa tutulduğu için olmalı ki, kullanılan kaynaklar metinlerde ayrıca zikredilmemiştir.

Fihristin sonunda okuyucuya kolaylık sağlamak için mushaf tertibine göre nüzul sıraları, alfabetik sıraya göre mushaf ve nüzul sıraları, Mekki surelerdeki Medenî âyetler, Hz. Osman mushafına göre bilinen nüzul tarihleri, Theodor Nöldeke'ye göre surelerin kronolojik sırası, Bazergan'a göre Kur'an pasajlarının nüzul sıralaması ve sure isimlerinin Türkçe karşılıkları yedi ayrı tablo halinde sunulmuştur. Âyetlerden dipnotla açıklananların da kolayca bulunabilmesi için ilgili âyetlerin numaralarıyla açıklandıkları dipnot ve sayfa numaralarını belirten bir dizin de verilmiştir. Fihristin ön kısmında mufassal bir "İçindekiler" kısmı bulunmasına rağmen eserin sonunda alfabetik konu dizini de sunulmuştur.

Yoğun bir emek ve ilmî gayretin mahsulu olan bu çalışmanın Kur'an araştırmalarına bir katkı olduğunda, Kur'an'la ilgilenen herkese ve İslâm'ı tahsil ve tedris konumunda olan insanlara Kur'an'ı tanımakta yardımcı olacağına şüphe yoktur. Bu eserin müelliflerin konulu tefsir çalışmalarına bir başlangıç teşkil etmesini temennî ederiz.

Mustafa Sinanoğlu

Din Dili

Turan Koç

Rey Yayıncılık, Kayseri 1995, 299 sayfa.

İngiltere'de G. E. Moore, B. Russell, A. J. Ayer ve L. Wittgenstein'in çalışmaları bu yüzyılın başlarında felsefeye yeni bir anlayış kazandırmış, felsefenin problemlerini ve yöntemini yeniden belirlemiştir. İdealizm cazibesini kaybetmiş, dış dünya hakkındaki bilgi konusunda duyular ve tabii bilimler esas alınmaya başlanmış, "açıklık" ve "tamlik" doğru düşüncenin düsturları olarak kabul edilmiş ve dilin gramer yapısıyla birlikte mantıksal çözümlemesine büyük önem verilerek analitik gelenek başlatılmıştır. Belirsiz ve gizemli görülen dil, tahlil edilerek içerdiği karışıklıklara dikkat çekilmiştir. Bu süreçten din dili de nasibini almış, Tanrı kavramıyla birlikte, teistik önermeler ve ahlâkî değerler tahlile tâbi tutulmuş, dikkatlice incelenmiş ve sorgulanmıştır. Bütün bunlar din dilinin mahiyetinin ve mantıksal durumunun günümüzde din felsefesinin önemli problemlerinden birisi olmasıyla sonuçlanmıştır. Turan Koç da kaleme almış olduğu *Din Dili* adlı kitabında konuyla ilgili, özellikle çağdaş İngiliz felsefesinde var olan çeşitli tartışmalara yer vermiş, farklı düşünceleri sergilemiş ve bunlarla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.

Din Dili adlı çalışma iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde dinî ifadelerin sentaktik (cümle ile ilgili) ve semantik (anlam bilimi) özellikleri işlenmekte, ayrıca Tanrı hakkında konuşurken kullanılan teşbihî, tenzihî ve temsilî dil (dolaysız anlatım) ile, Tanrı inancıyla ilgili olarak sembolik, mecazî, mitolojik ve model dil (dolaylı anlatım) konuları yer almaktadır. İkinci bölümde ise, din dili hakkında yapılan doğrulamacı, fonksiyonel ve lengüistik (dilbilimsel) tahliller ele alınmakta ve ilgili tartışmalara değinilmektedir.

Yazar, Tanrı hakkında tutarlı bir şekilde konuşmanın mümkün olup olmadığını sormakta ve din dilini bu problem çerçevesinde açmaya çalışmaktadır. Din dilinin mantıksal durumuyla harfi harfineliği (literal olması), dinî bilginin kognitifliği (bilgisel olması) ile imkânı, din dilinin “tasdik”, “doğrulama” ve “yanlışlama” ilkeleri açısından değeri, sembolik ve antropomorfik (insan biçimsel) dilin tutarlılığı, din dilinin kullanım ve fonksiyonu, yazara göre konuyla ilgili tartışmaların odak noktasını teşkil etmektedir.

Yazara göre dinî söylemdeki her türlü konuşma şu veya bu şekilde, Tanrı hakkında konuşmadır ve Tanrı hakkında konuşmanın da pek çok güçlüğü bulunmaktadır. Ancak bu, “O'nun hakkında hiçbir şey bilemeyiz veya konuşamayız” anlamına gelmemektedir. Her şeye rağmen Tanrı hakkında çeşitli biçimlerde konuşulmakta, gerek ad gerekse tanım olarak hakkında sözler söylenmektedir. *Tanrı* terimiyle kastedilenin ne veya kim olduğu sorusunu soran Koç, tahlillere girmekte, karşılaşılan güçlüklerle değinmektedir. Bu güçlüklerin de günlük dilden ödünç alınan kelimelerin kullanılmasından ve konuşan kişinin epistemolojik (bilgi kuramı) donanımından kaynaklandığını belirtmektedir.

Yazara göre din dilinin mantıkî statüsü, din dilinin doğru veya yanlış olma imkânıyla doğrudan ilişkilidir. Aksi takdirde dinî önermelerin gerçeklik iddiası, ya da kognitif (bilgisel) yönü temelsiz kalacaktır. Bu da dinin kendi mantığıyla çelişecektir. Çünkü teist açısından dinî önermeler olgusal ve gerçeği dile getiren önermelerdir. Ancak yazara göre din dili kendine has özellikleri de bünyesinde taşımakta ve günlük dilden ayrılmaktadır.

Yazar yine ilk bölümde, Tanrı hakkında kullanılan ve kendi deyişle dolaysız anlatım biçimleri olan, teşbihî (anthropomorphic), tenzihî ve temsilî (analogy) dilden de bahsetmektedir. Teşbihî dil teorisine göre insanî nitelikleri dile getiren bir dil kullanmaksızın Tanrı hakkında konuşmak imkânsızdır. Ancak, bir yere kadar kaçınılmaz olan bu zorunluluk, antropomorfizmle sonuçlanmamalıdır. Tanrı'nın aşkın olduğunu, hiçbir şeye benzemediğini ileri süren ve tenzihî dil kullanımını savunanlar ise O'nun hakkında günlük dilden almış olduğumuz kelimelerle olumlu bir cümle kuramayacağımızı iddia etmişlerdir. Bu kişilere göre Tanrı'nın günlük dille tanımlanması mümkün değildir. Dolayısıyla olsa olsa O'nun “ne olmadığı” söylenebilir. Ancak bazı kişilere göre bu tutum da “Tanrı'nın bilinemeyeceği” tehlikesiyle sonuçlanacaktır. Bu noktada ikilemden kurtulmak için üçüncü bir yol arayışına gidilmiş, hem Tanrı'nın aşkınlığının hakkını veren ve hem de aynı zamanda bizim tecrübemize dayanan bir dilin imkânı araştırılmıştır. Temsil (analogy)

olarak adlandırılan bu üçüncü yola göre teoloji, aşkın olan varlığı anlatmak için bildiğimiz kelimeleri özel bir anlamda kullanmaktadır.

Yazar din dilinin mahiyeti ile ilgili olarak sembolik dil, mecaz ve mitolojik anlatımdan da bahsetmektedir. Sembolik dil, dinî önermelerin anlamı ve nesnel karşılığı açısından ortaya güvenilir bir dayanak koyamadığından, Tanrı hakkında konuşma konusunda çok ciddi sıkıntıları içermektedir. Mecazî dil ise teoloji için yararlı olmakla birlikte, günlük dilden bütünüyle ayrı bir dil olarak görülmemelidir. Yine tüm din dilinin de mecazî olduğu kabul edilmemelidir. Dinî hikâyeleri de mitolojik söylem çerçevesinde kognitif değerden yoksun olarak, sadece fonksiyonları açısından değerlendirmek, yazara göre teistik dinin bütünlüğünü ve evrenselliğini bozmaktadır.

Eserin ikinci bölümünde doğrulamacı tahliller ele alınırken mantıkçı pozitivism ve mantıkçı pozitivismın ileri sürmüş olduğu doğrulama ilkesi (teistik önermelerin tecrübî olarak doğrulanmadığı için anlamsız sayılması) işlenmiştir. Ayrıca, bazı düşünürlerce doğrulama ilkesinin değerlendirilmesi, bu ilke göz önünde bulundurulurken dinin ve Tanrı inancının tekrar yorumlanması ele alınmıştır. Bu görüşler, dinî önermelerin doğrulanıp doğrulanamayacağı, diğer bir deyişle, teistik iddiaların olgusal ve bilgisel olup olmadıkları tartışmasıyla devam etmiştir. Bu noktada dinî önermelerin olgusal olduğunu ve doğrulanabileceğini iddia eden filozofların pozitivistlere cevap niteliği taşıyan fikirleri, özellikle eskatolojik (uhrevî) doğrulama tezi de yazar tarafından işlenmiştir.

Turan Koç'a göre doğrulama ilkesi, teolojik, ahlâkî ve estetik ifade şekillerini (tecrübî olarak doğrulanmadığı için anlamsızlıkla) yargılayacak konumda değildir. Çünkü bu ilkenin kabul ettiği dil, insan tecrübesini bütünüyle kuşatmaktan aciz kalmakta, anlamlı olan pek çok şeyi de dışarıda bırakmaktadır. Mistik tecrübeler ve bu tecrübelerin dile getirilişinden de bahseden yazar, dinî tecrübeye dayalı dili, mecazî ve sembolik olarak görmekte, dinin temel iddialarına yeni bir boyut kazandırmasına rağmen onları teistik olarak nitelenmemektedir.

Yazar ikinci bölümde Tanrı inancıyla ilgili olarak konativist (tutum ve davranışa dayalı) ve lengüistik (dilsel) tahlillere de yer vermektedir. Bu tahliller çerçevesinde dinî önermeler, olgusal değil de, tutum ve davranışa dayalı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Aslında bu girişimler pozitivism karşı verilmiş bir cevap niteliği de taşımaktadır. Ancak görünen o ki, bu tahliller Tanrı inancını açıklarken takındıkları indirgemeci tutum nedeniyle teistik yaklaşımı da tatmin etmemektedirler.

Son kısımda Koç, din dilini kendi içine kapalı bir özel durum dili olarak anlayan ve yorumlayan tezleri ele almıştır. Genel olarak bu tezler dilin kullanım ve işlevini esas alan lengüistik çözümlerler olarak adlandırılmakta, bir anlamda da doğrulamacı çözümlerlerin yanlışlığını veya en azından darlığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak Turan Koç'a göre din dilini kendi alanı dışına taşıyarak değerlendirmeye çalışan indirgemeci yaklaşımlar ne ölçüde yanlış ve tutarsızsa, onu başka dil alanlarından soyutlayarak, kendi içine kapalı, bir özel durum dili olarak anlamak ve yorumlamak da o ölçüde kusurlu ve tutarsızdır.

Din Dili adlı eser konu itibariyle din felsefesinde gereksinimi duyulan önemli bir çalışmadır. Emek sarfedildiği ve ciddi araştırmalar sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. İçeriğinden de anlaşıldığı gibi eser, din diliyle (religious language) ilgili konuları din felsefesi bağlamında ele almakta, konuyla ilgili teolojik tartışmaları da kendi sınır ve imkânları içerisinde ortaya koymaktadır. Bunda da birtakım sıkıntılara rağmen büyük çapta başarılı olduğu gözükmektedir. Bu eserin okuyucuya yararlı olacağı ve kendi alanı içerisinde, özellikle din felsefesine ilgi duyanlar açısından, bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz. Ancak böylesine önemli bir konuda kaleme alınan bu eserde, bazı eksiklikler de görülmektedir. Özellikle dil ve üslûpla ilgili problemler hemen göze çarpacak niteliktedir. Eserin içeriğini genelde tatmin edici bulmakla birlikte yöntemi hakkında bazı düşüncelerimiz olacaktır. Şöyle ki: Eserde konuların yoğun bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Öyle ki okuyucu bir anda kendini, belki de henüz yabancı olduğu bir konuda, ciddi ve detaylı tartışmalar içerisinde bulmaktadır. Böyle bir çalışmada, problemlerle ilgili bilgilerin ardı ardına sıralanması, değişik fikirlerin aynı anda açıklanması belki okuyucunun bilgi boşluğunu fazlasıyla doldurmaktadır. Ancak bu tarz eserlerin okuyucuyu bunalttığı da bilinmektedir.

Ülkemizde, Batı felsefesindeki anlamıyla, din dilinin bir problem olarak görülmesi çok eskiye gitmemektedir. Hatta bu konuların felsefi bir problem olarak düşünüldüğü bile henüz kesinlik kazanmış değildir. Dolayısıyla daha başlangıçta eserin yazarı, “başkalarının problemleriyle niçin uğraşıyoruz?” gibi bir soruyla muhatap olabilecektir. Kanaatimizce yazar, gerek yanlış anlamaları önlemek, gerekse yukarıdaki sorularla karşılaşmamak için kültürümüzde böyle bir konunun ne şekilde ele alındığı veya alınabileceği hakkında birtakım açıklamalarda bulunmalıydı. Bir an için böyle bir çalışmanın, sadece sınırlı bir kitle için yazılmadığını düşünürsek, okuyucunun bu tür felsefi tartışmaların kendisiyle ilgisinin ne olduğunu sormakta gecikmeyeceği kanaatindeyiz. Bu yaklaşımımız, felsefi problemlerin belli bir kültüre mal edilmesi veya kendi kültürümüzde bu problemlerin bulunmadığı iddiası biçiminde anlaşılmalıdır. Genelde yabancı düşünürler temel alınarak yapılan bu araştırmanın ve konusunun kendi problemlerimizle daha güzel bir biçimde ilişkilendirilmesi gerekirdi. Ya da çalışmanın başlığında en azından Batı unsuruna değinilmeli, mutlaka verilecekse, çağdaş İngiliz felsefesi teması vurgulanmalıydı.

Eserin anlatım üslûbu akıcı olmakla birlikte, kullanılan dilin bazen anlaşılır olmadığı gözükmektedir. Dolayısıyla eserle ilgili en ciddi eleştirimiz dili hakkında olacaktır. Şöyleki, eserde aşağıda örneklerini vereceğimiz, anlaşılması güç olan terimlere, deyimlere ve yabancı kelimelere fazlasıyla yer verilmiştir. Bunun çeşitli gerekçeleri olabilir; ancak doğası itibariyle anlaşılması güç olan felsefi konuları, kullanılan karmaşık kelimelerle iyice anlaşılmaz kılmak yerine, çalışmanın bazı kısımlarında görüldüğü gibi, onları daha rahat bir biçimde dile getirerek basit kılmanın mümkün ve daha yararlı olabileceğine inanmaktayız.

Eserin içeriğine gelince, yukarıda ifade ettiğimiz noktaların ötesinde, konuların seçiminde, problemlerin ortaya konmasında ve okuyucuyu bilgilendirme konusunda

eserin başarılı olduğunu düşünmekteyiz. Ancak dikkatimizi çeken birkaç hususu belirtmekte de yarar görüyoruz: Eserin 29. sayfasında yazarın şu ifadesi yer almaktadır. "...Tanrı kavramının nesnel karşılığına ilişkin empirik bir dayanağın bulunması gerekir". Bu ifadelerin geçtiği bölümün sonunda da yazar, Tanrı'nın (dinî tecrübe yoluyla) özel bir ad olarak bilinmesi konusunda "baba"lık kavramını örnek göstermektedir (s. 38). Yanlış anlamıyorsak yazara göre "babalık" kavramı bir çocuk için, çocukluğu esnasında bir tanım olmaktadır. İleride büyüüp evlendiğinde ve çocuk sahibi olduğunda ise "babalık", o kişi için özel bir isim olmaktadır. Doğrusu yazarın bu konuda, eğer teistik Tanrı kavramından söz ediyorsa, bu kavramın (empirik olan) nesnel karşılığından veya tecrübî bir dayanaktan söz etmesini, hatta konuyla ilgili olarak zaten ateist (ve materyalist) olan Kai Nielsen'in ısrarını haklı görmesini tuhaf buluyoruz. Yazar şayet tecrübî dayanaktan (kendi ifadesiyle empirik bir dayanaktan), duyumlarla ilgili bir tecrübeyi değil de psikolojik-dinî tecrübeyi kastediyor ve bunu da yani kişisel ve sübjektif olan dinî tecrübeyi de, Tanrı tanımı için empirik bir dayanak olarak kabul ediyorsa, kanaatimizce, tecrübeden ne anladığını tekrar açıklamalıdır. Kaldı ki eserin 191 ve 215. sayfaları arasında *dinî tecrübe* detaylı bir biçimde açıklanmakta, tecrübünün dolaylı veya dolaysız da olsa empirik bir dayanak olması konusunda ilgili eleştiriler verilmektedir. Ayrıca yazarın, çocukla 'babalık' olgusu arasında kurmuş olduğu ilişkiyi, "dinî tecrübe"yle "Tanrı" kavramı arasında kurmuş olması da doğrusu pek tutarlı gözükmemektedir.

Yazarın yabancı dilden aldığı metinleri güzel bir biçimde aktardığı ve dilimize uyarladığı görülüyorsa da bazı terimlerin anlamı üzerinde durmadığı görülmektedir. Meselâ, eserin 218. sayfasında "Donlular" diye bir terim kullanılmaktadır. "Don" kelimesi, İngiltere üniversitelerinde (özellikle Cambridge ve Oxford'da) hocalar için kullanılan bir terimdir. Zaten R. M. Hare de makalesinde bu terimi Oxford'la ilgili olarak kullanmaktadır. Yine 153. sayfada "dindeki aklileştirme bulutu altında" gibi anlaşılmasız bir ifadeye rastlanmaktadır. İngilizce'deki "...under a cloud of rationalizing" ifadesini Türkçe'ye basitçe "aklileştirmenin gölgesinde" şeklinde çevirmek daha uygundur.

Eserde ne yazık ki dil ve üslûp bütünlüğü görülmemektedir. Meselâ, bir yandan bağlamsal, uyluşımsal, öğretisel, olgusal, salt, deneysel, alıntulamak vb. kelimeler kullanılırken, diğer yandan, infiâl, telkin, telâkki, mütereddit, bizâtihi, akîde, mebnî, intac, tersim, zımnî, mahrem, sulta, veheler, mütemadiyen, istihdam, vukûf gibi kelimelere de yer verilmektedir. Bu durum belki de sadece bu çalışmaya özgü olmayan, genelde pek çok eserde gördüğümüz ve dilimizdeki karmaşıklıktan kaynaklanan bir problemin göstergesidir. Ancak bu gerçek, araştırmacılara, ne tamamen eski (Arapça ya da Farsça kökenli olanlar), ne de tamamen yeni (eski dile tepki olarak ortaya çıkan ve yenilik iddiasında bulunan) bir dil kullanma ya da her ikisini beraberce kullanarak "anlaşılma" hakkını vermez. Bu karmaşıklığa Batı dillerinden alınan kelimelerin gereksiz kullanımı da eklenirse kanaatimizce iş çıkırından iyice çıkacaktır.

Eserde çok sayıda yabancı kelimeye yer verilmektedir. Bunun yanında dilimizde karşılığı bulunan pek çok yabancı terimin de Türkçe söylenişyle birlikte yazıldığı görülmektedir. Her alanın olduğu gibi, felsefe ve ilâhiyatın da kendine özgü terimlerinin bulunduğu muhakkaktır. Bu noktadan bakıldığında eserde sık geçen kognitif, konatif, fideist, antropomorfik, analogik, totolojik, analitik, agnostik, teist, ateist vb. terimlerin olduğu gibi kullanımını bir yere kadar normal saymaktayız. Ancak bunların yanında dilimize girmiş olan deskriptif (tasviri-tavsifi), paradoks (tenakuz-mantıkî çelişki), semantik (anlambilim), sentak (sözdizim-nahiv), kategori (bölüm-sınıf), kozalite (illiyet-nedensellik), semiotik (göstergebilim), dedüktif (tümünden gelimli), endüktif (tümevarımlı) vb. terimlerin eserde kullanılmasında ise hiçbir zorunluluk görmemekteyiz. Kaldı ki bu terimler için dilimizde uygun karşılıklar da pekâlâ bulunmaktadır. Yukarıdaki kelimelere ilave olarak eserde, vokabüler, nosyon, prosedür, illüzyon, fiksiyon, allegori, natüralist, spesifik, empirik, septisizm, skeptisizm, sterelize, egzistansiyel vb. terimlerin de olduğu gibi geçtiği müşahede edilmektedir. Doğrusu bu ve benzeri kelimelerin aynen kullanılmasındaki gerekçenin ne olduğunu merak etmekteyiz.

Eserde yukarıdaki problemlerin yanı sıra ilk bakışta anlaşılması güç olan ifadeler de bulunmaktadır. Meselâ, “zihnî bir tatminsizlik” (s. 31), “sonlu yayılmalar” (s. 32), “sübjektif bir tasarruf” (s. 33), “empirik bir bağlantı noktası” (s. 37), “epistemolojik donanım” (s. 38), “hakikat iddiaları” (s. 39), “öğretisel önermeler” (s. 41), “Milat yılları” (s. 52), “zihinlerimizin işleyiş biçimindeki saçmalık” (s. 53), “nisbet ilintisinin birleşmesi” (s. 56), “olumsuz bir teoloji” (acaba bundan “atheology” mi, ya da “tenzih” kavramı mı kastedilmektedir? s. 62), “antroposentrik bir çarpıtma” (s. 65), “anlamlar anlamak” (s. 68), “sündürülme veya esnetilme” (s. 83), “konvansiyonel ilişki” (s. 92), “konvansiyonel bir etiket, Tanrı'nın sırrını tüketmek” (s. 99), “su katılmamış seküler yorum” (s. 108), “katı olgusal muhteva” (s. 211), “kozmetik bağımlılık” (s. 111), “yorum kategorileri” (s. 116), “kategori tecavüzü” (s. 31), “çağrışımçı duygusal ifadeler” (s. 117), “dini dilsiz bırakmak” (s. 122), “mitik bilinç” (s. 124), “kognitif gariplik” (s. 135), “Tanrı'nın farkında olmak” (s. 183), “kavramsal kavranabilirlik” (s. 117), “ontolojik iddialar” (s. 207), “ontik bir imkân” (s. 208), “teizmin objektif referansı” (s. 117), “asimtotik olarak yaklaşmak” (s. 234), “anlam haritaları” (s. 215) vb. Bu ifadelerin üzerinde uzun uzadıya düşünüldüğünde elbette ki bazılarının ne anlama geldiği tahmin edilebilecektir. Ancak doğrudan anlaşılabilir bir biçimde ifade edilmeleri daha iyi olurdu.

Kanaatimizce gerek Doğu'dan ve gerekse Batı'dan gelen kelimelerin, şöyle ya da böyle dilimizde bir karşılığı bulunmaktadır. Açık olmayı ve dolayısıyla başkaları tarafından anlaşılmayı istiyorsak, Türkçe'mizin de felsefe ve ilâhiyat alanı başta olmak üzere, bütün sahalarda herkesçe anlaşılır bir bilim diline sahip olmasını sağlamak gerekmektedir. Değişik çalışmalarında Türkçe'yi oldukça güzel kullanan ve bunun örneklerini veren Turan Koç'un *Din Dili* çalışmasında da bu titizliğini daha iyi bir biçimde görmek isterdik.

Son olarak böylesine önemli bir çalışmanın sayfa düzeninin ve yazımının daha iyi yapılmasını, basımının da daha kaliteli olmasını dilerdik. Her şeye rağmen böyle bir çalışmanın okuyucuya sunulması takdire değer bir başarıdır.

Aydın Topaloğlu

Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)

Şaban Sitebölükbaşı

Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, Ankara 1995, 206 sayfa.

Cumhuriyet tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eden 1950 seçimlerinin neticesinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi yaklaşık çeyrek yüzyıllık tek parti yönetimini sona erdirmenin yanı sıra İslâmî dönüşüm sürecinin başlamasına zemin hazırlamıştır. "Demokrat Parti dönemi" ya da "Menderes dönemi" şeklinde anılan 1950-60 arası hakkında özellikle o dönemi yaşamamış olan nesiller yeterli ve sağlıklı bir bilgilene imkanı bulamadılar.

Bu yazıda tanıtımına yer verdiğimiz eser 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen ve 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle son bulan Demokrat Parti yönetimleri dönemindeki dinî inkişafı konu edinerek, yakın tarihimizin bu karanlık bölümünü aydınlatmayı amaç edinmiştir. Eser yazarın 1990 yılında Manchester Üniversitesi'nde (İngiltere) hazırladığı *Aspects of Islamic Revival in Turkey 1950-1960* başlıklı doktora tezinin yeniden gözden geçirilerek yapılan tercümesidir. Aynı zamanda Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) araştırmacılarının hazırladığı doktora tezleri serisinin ikinci yayını olan kitap, giriş ve sonuç kısımlarının yanı sıra altı bölümden oluşmaktadır.

Eserin giriş bölümünde (s. 1-10) konunun alanı ve kaynakları, Osmanlı Devleti'nde İslâm'ın rolü ve laikliğin gelişme süreci incelenmiştir. Yazar çalışmanın ihtiva ettiği bazı güçlüklerin incelenen olayın yorumunu yaparken ihtiyatlı davranmaya zorladığını ifade etmektedir. Bu güçlüklerden ilki Türkçe'de "dinî inkişaf" olarak ifade edilen "religious revival" kavramının tanımıyla ilgilidir. Dinî inkişafıla ilgili olarak "halk arasında dine gösterilen ilginin artışı", "dinin yeniden söz sahibi olması" ve "yeniden doğuş" olmak üzere üç tanım veren yazar dinî inkişafın gerçekliğini ortaya koymak için bu üç tanımın unsurlarının dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir (s. 5).

Diğer taraftan yazar araştırmacının kaynaklarıyla ilgili olarak da bazı güçlüklerin bulunduğunu ifade ederek 1950-60 döneminin arşivlerinin kapalı olması, siyasi parti kayıtlarıyla politikacıların özel notlarına ulaşamaması ve o dönemde halkın düşüncelerini yansıtan anket çalışmalarının bulunmamasını eksiklik olarak kabul etmektedir (s. 5-6). Öncelikli olarak günlük gazeteler, haftalık ya da aylık dergiler gibi süreli yayınların kaynak olarak kullanıldığı araştırmada parti programları,